

Грушевський Ол.

Розквартированне рос.
полків

По катастрофі 1703 р.

Розквартированне російських полків на Україні.

Написав Олександр Грушевський.

На початках шведської війни театром воєнних подій було балтійське побережжя й через се російський уряд звернув особливу увагу на зміцнення своїх воєнних сил на сій границі держави. Між иньшим пересунуто було в сю країну й деякі військові відділи з України й таким чином місцева воєнна охорона України тимчасово зменшила ся.

Як тільки пізнійше виявило ся, що Карл XII повертає з своїм військом на Україну та тут відбудуть ся головні події дальшої фази війни, треба було на івалт зібрати війська на Україні й знов починаєть ся спішне пересування військ з иньших країн на сей новий театр воєнних подій. Разом з тим відживає і стара підозрілість московських дипломатів до „всегдашньої шатости“ української людности, підогріта безперестанними скаргами гетьмана Мазепи. Таким чином російські полки на Україні окрім головної цілі — боротьба з армією Карла XII — мають ще й другу — забезпечити російському уряду вірність української людности та запобігти всякій „крамолі й шатости“ зі сторони непевних „Черкас“.

Отся друга ціль російського війська на Україні — здержати українську людність від усяких ворожих замірів та вчинків — виступає на перший плян зараз же після переходу Мазепи на шведську сторону. Сей несподіваний вчинок Мазепи не дуже змінив відношення воєнних сторін, але непевними та підозрілими стали тепер настрої й симпатії україн-

ської людности. Все тут було поки що непевне й неясне; через те стягнутим тепер на Україну російським військам випало нове завдання — покарати винних, налякати нерішучих та непевних, показати всім велику силу російського уряду й забезпечити надалі вірність місцевої людности.

„З'яло, мой Государь, нужно Вашего regimentу войска зборь, дабы Малороссійской народъ, слыша, что при Васъ войска, былъ въ доброй надеждѣ, такожъ бы и непріятель имѣлъ пострахъ“¹⁾. Сі слова з листа Головкина до Скоропадського добре з'ясують одну сторону тодішньої діяльності російської воєнної власти: скупити війська на Україні й тим самим підтримати серед місцевої людности спокій та певність в своїй безпечности. Треба завважити ще деякі сумніви російських генералів до українських військ: хоч вони й zostали ся вірні царю, але хто знає, чи нема серед них якої небудь „шатости“, що може виявити ся в небезпечну хвилину? Для більшої певности війська козацькі сполучали ся з російськими полками та всюди мали брати участь разом: таким чином се був контроль за українськими козацькими кадрами та їх настроєм. Вже мали се на увазі Петр та його військова старшина, рекомендуючи гетьману Мазепі тримати ся разом з Голіциним та його російськими полками²⁾. Ще більш потрібним стало таке сполучення козацьких та російських і контролю над першими після переходу Мазепи на шведську сторону. Ось наприклад Голіцин зоставляє в Києві відділ козацького війська — 200 козаків Гадяцького полку, „дабы отъ нихъ какой шатости не произошло“³⁾.

Таким чином присутність російських військ на Україні мала метою зміцнити воєнну охорону України та ослобонити місцеву людність від різних страхів перед Шведами, далі—здержати

¹⁾ Судієнко, Матеріали II, с. 103. Про деякі сумніви української людности та страх перед Шведами див. Вантышъ Каменскій, Источники II, с. 159 (Малороссійскій народъ имѣеть нѣкоторое опасеніе о томъ, что знатная часть войскъ Малороссійскихъ взята изъ Украины къ симъ мѣстамъ въ совокупленіе съ нашими великороссійскими войски, також и великороссійскіе всѣ наши войска въ дальнемъ разстояніи обрѣтаются отъ Украины и егда непріятель на Украину обратится, то оному противно стати и боронити Украины будетъ вѣкому...) пор. с. 162 (для обнадіживанія Малороссійскаго здѣшняго краю и народу: з'яло сумнѣвается, что отъ Вашего Сіятельства весьма оставленъ въ наступленіе непріятельское...).

²⁾ Вантышъ-Каменскій. Источники, с. 162.

³⁾ Матеріали Воєнно-Ученого Архива I, с. 636.

козацькі війська від можливих вагань та забезпечити російському уряду вірність сих козацьких українських полків під час воєнних подій. Нарешті висуваєть ся ще одно завдання — захвати місцеву людність від шкідливих впливів — з початку від шведських емісарів, потім від Мазепи та мазепинців, далі ще й від Запорожців, що перейшли на сторону Мазепи: знов тут російським військам надаєть ся велике значінне. Таким чином, залоги козацькі разом з російськими мали стояти по різних місцях та доглядати, щоб не були „отъ непріятели какія фракціи“¹⁾. З переходом Мазепи на шведську сторону треба було мати на увазі ще мазепинців та їх „прелестныя письма“. Против сих „прелестных універсалів“ шведського короля та Мазепи написано було у відповідь російський універсал від Петра I та розповсюджено його відбитки між місцевою людністю²⁾. Також приказано було, де знайдуть ся сі шведські універсали, збирати їх та віддавати для знищення російській військовій старшині³⁾. Нарешті заведено пильний догляд, щоб не було сталих безпосередних зносин між мазепинцями та українською людністю. Про се мусіли однаково дбати як українські, так і російські військові відділи. Треба було поставити усюди „крѣпкія застави“ та трусити усіх підозрілих, чи нема при них яких небудь листів, універсалів або що. Нарешті, коли прийшли певні відомости, що запорожці перейшли до шведського короля, треба було взяти під пильний догляд і ціле Запороже, щоб не

1) Бантышъ-Каменскій II, с. 191, пор. Матеріали Воєнно-Учен. Арх. I, 563: Меншіков пише полк. Скоропадському — „во всемъ своемъ полку подъ смертною казнью извольте о томъ вскорѣ заказать, чтобы отнюдь никто ни съ чѣмъ въ непріятельское войско ѣздить не дерзалъ и на помянутые непріятельскіе прелестны універсали не склонялись, и длятого извольте поставитъ крѣпкія вездѣ застави“.

2) Перша відповідь на шведські „універсали“ — в маніфесті Петра I від 9/XI 1708 р. П. С. З. N. 2212. Бантышъ-Каменскій II, 187—193; далі відповідь на шведські „універсали“ та разом на лист Мазепи до Лещинського з роз'ясненнем мотивів переходу гетьмана на шведську сторону — в маніфесті Петра I від 21/I 1709 р. П. С. З. N. 2221, Бантышъ-Каменскій 194—196 (пор. у Судієнка Матеріали II, с. 109); нарешті знов відповідь на універсал Карла XII про Мазепу (Бантышъ-Каменскій II, с. 206—212) в маніфесті Петра I від 3/II 1709 р. П. С. З. N. 2224, Бантышъ-Каменскій II, с. 215—221 (пор. у Судієнка Матеріали II, 112, 115).

3) Головін Скоропадському — „извольте по городамъ приказать, если такіе иныя явятся, тобѣ брали и къ намъ присылали“ — Судієнка Матеріали II, с. 112.

було звідтіль шкідливих впливів та зносин. Знов з'являють ся на сцену „письма кь развращенію ихъ Запорожцевъ отъ Мазепиной прелести“: написавши такі листи треба „разметать въ удобныхъ мѣстахъ, дабы тѣ письма достались въ руки Запорожцамъ, изъ которыхъ бы они Запорожцы могли выразумѣть прелестъ измѣнника Мазепы и воровство Кошеваго“. Знов ставлять „крѣпкія застави“, щоб не було непосредних зносин з Запорожем — „въ пристойныхъ мѣстахъ поставитъ застави, чтобы никто изъ Малороссійскаго народа къ нимъ Запорожцамъ какъ водою, такъ и сухимъ путемъ ни съ чѣмъ отнюдь не ѣздилъ“; сі застави мусіли також нікого з тої сторони „на сю сторону Днѣпра не перепускать“ з підозрілих людей; знов беруть велику участь в сім російські полки — „для усмиренія тамошнихъ штатостей посланъ изъ Кіева въ Чигиринъ г.-м. князь Григорій Волконскій съ драгунскимъ полкомъ и велѣно ему имѣть тамо пересторогу и жителей той стороны Днѣпра отъ возмущенія Кошеваго и его единомысленныхъ унимать и на сю сторону Днѣпра не перепускать“¹⁾. Таким чином кожний раз російський уряд звертаєть ся до тих самих способів боротьби з шкідливими впливами та забезпечення вірности місцевої української людности.

Після Полтави Шведів на Україні вже не було і непосредньої небезпеки для російського уряду також не було, але сумніви в українській вірности не зовсім розвіяли ся і мазепинці та запорожці не давали спокою і на далі. „Богоотступные²⁾ измѣнники Запорожцы“ можуть напасти — бояв ся російський уряд — на українські землі та зробити велику шкоду, а з другого боку — можуть ввійти в близькі зносини з українською вірною людністю та вплинути на її настрій. Російський уряд дбає запобігти такому лиху та охоронити українську людність від небажаних впливів. Всім відповідним урядникам наказано доглядати, щоб від Запорожців не було „подсылокъ и побужденія кь возмущенію“³⁾. І знов — для більшої певности — в такім догляданню беруть велику участь і російські полки.

Таким робом окрім зміцнення місцевих воєнних сил України під час небезпеки — російські війська своєю присутністю на Україні мають забезпечувати вірність української люд-

¹⁾ Судієнко Матеріали II. 326, 119, 120, 280.

²⁾ Вираз маніфеста в 26/V 1709 р. П. С. З. N. 2233. Бантышъ-Каменскій Источники II, с. 225.

³⁾ П. С. З. N. 3686 (1720 р.).

ности російському уряду та здержувати можливі ворожі тенденції і настрої. Ця ціль присутности російських військ на Україні не була тимчасовою: доглядати за місцевою людністю російський уряд вважав потрібним і після Полтави, і се завдання лежало на російських військах в Україні.

Але хоч і не було реальної небезпеки для України від сусідних держав, всеж таки часами сусідні відносини здавали ся непевними; тоді зі страхом очікували ворожих вчинків. Через те від часу до часу приходило ся знов зміцнити воєнну охорону України, пересуваючи туди з інших країн російські полки.

Ось кілька прикладів. Найбільш непевними та небезпечними були для України після Полтави відносини татарсько-турецькі. На якийсь час пляни Карла XII зійшли ся з замірами константинопольського уряду і можна було чекати втручення в російсько-шведську боротьбу також і Турції. Як тільки турецька ворожнеча ставала більш сміливою, зараз же почувала ся небезпека для українських земель з боку татарських границь і треба було присувати українські козацькі та російські війська з середини України на границі. Свійська військова охорона України була захитана та ослаблена, козацькі війська носилано у всіх напрямках і через те гетьман мусить прохати, щоб було ще прислано російських військ для ліпшої охорони українських земель.

Так уже при кінці 1710 р. відносини російсько-турецькі стали менш певними, стало складати ся на війну. Були про се сповіщені і кн. Дмитро Іоліцин і гетьман Скоропадський: разом з тим було вказано, яких треба ужити засобів обережности, щоб захистити українські границі. Сповіщаючи про се гетьмана Скоропадського та вкупі з тим радячи вести справу так, щоб не накликати у Поляків підозріння, кн. Дмитро Іоліцин пише: „Также какъ я слышу о приготовленіи непріятельскомъ, какъ о томъ розглашаютъ, понеже Турки и Татаре на войну готовятся, и Ваше Превосходительство regimentу своего козакамъ велѣлъ идти наскоро къ Днѣпру, и хотя я о томъ подлинно и не свѣдомъ, токмо надобно разсудить, чтобъ тѣмъ подозрѣнія какого народу не учинить...“ Гетьману призначено було з козацькими військами та „салдатскими“, що були в нього, йти на Переяславль та „стоять тамо въ такомъ мѣстѣ, гдѣ бь могли Украинну отъ непріятельскаго наступленія охранить“. Разом з гетьманом ішли й деякі інші російські війська зміцнені трома тисячами солдат з залог: частина з сих російських військ

мусила йти охороняти Азовську губернію і з тою ж метою гетьман мав додати від себе дві тисячі козаків з Полтавського та Гадяцького полків. Таким чином ми бачимо, що російські та українські полки в часі небезпеки мусли нести однаково службу коло захищення українських границь. Гетьман не міг зріктись від такої служби, тільки прохав, щоб „ради малолюдства вь томъ полку Полтавскомъ“ послано було замість полтавських козаків тисячу дубенських козаків; разом з тим прохав гетьман, щоб для більшої охорони полтавського полку, „яко пограничного отъ турецкой области“, послано було туди відділ російського війська. На оба сі прохання уряд російський згодив ся. З другого боку кн. Дмитро Голицин прохав гетьмана прислати на правобічну Україну частину його, гетьмана, російських військ. Гетьман посилав дійсно козаків з полків Прилуцького, Чернігівського та Переяславського, але пізнійше задля зміни плянів Петра I гетьману приходив ся послати далеко більший континент козаків. Самому гетьману призначено було йти з ген. Бутурліним та з козацькими і російськими військами до Новобогородицького та стати там з усіма військами чекаючи кримського хана; але пізнійше призначено йти до Каменого-Затону, не дозволити татарському хану сполучити ся з турецькими військами, та готувати ся на далі до походу в Крим одночасно з нападом самого царя з армією в турецькі границі. Сі пляни царя закінчили ся прутською несподіванкою і гетьману довело ся ні з чим вертати ся на Україну. Занотуємо тут одну подробицю: у козаків, що були з гетьманом, не достало провіянту, гетьман писав про се і одержав в відповідь дозвіл взяти для козаків провіант з інтендантського маґазину в Каменім-Затоні (сю фортецю треба було знищити після прутської угоди), але з тою умовою, щоб усе узятє для козаків було б пізнійше повернене козаками в Київі: „уповаю, — додає Голівкін — что нетяжко имъ то учинить, ибо уже по возвращеніи на Украину не будутъ они никакова дѣла имѣть и тотъ провіантъ могутъ заплатитъ...“¹⁾.

В початку 1712 р. знов стало заноситись на війну, знов для української людности вставала небезпека від Татар, а до того ще прилучила ся і небезпека від Запорожців, що разом з Татарами можуть напасти на Україну. „Война турецкая — писав Шереметев Скоропадському — противъ Царскаго Вели-

¹⁾ Сі факти з 1711 р. П. С. З. N. 2322. Судієнко, Матеріали II. 22, 26—32, 170, 171, 175, 179. Матеріали Военно-Ученого Архива, 711—720, 546. Сборникъ военно-историч. матеріаловъ I, с. 318.

чества въ Бендерѣ оглашена и имѣють съ початку на Кіевъ наступать... того ради Ваше Превосходительство, яко охранитель Украины, изволите приказать въ всякой осторожности быти и regimentу своего въ пограничные города указами предлагать, чтобъ заранѣ съ поль сѣно и хлѣбъ весь свозили въ мѣстечка и ничего не оставляли: длятого, ежели, отъ чего Боже сохрани, Татары спадать будутъ въ Украинну, тогда-бъ не могли оныя въ томъ себѣ доводства имѣть..." Разом з тим нагадує Шереметев Скоропадському, щоб полкам, які стоять по українських містах, заготовлено було задалегідь провіант „для всякихъ случаевъ, какъ выше сего показуется“. Козацькі війська мусіли сторожити: Шереметев нагадує гетьману „предложить указами, дабы имѣли опасность и крѣпкіе караулы и разѣзды чинили и стоящіе драгунскіе полки на Украинѣ могли закрывать, какъ о томъ и прежде сего Вашему Превосходительству доносили, понеже зѣло опасность показуется, дабы Татары, внезапно напавъ, зла не учинили..." З другого боку небезпечністю загрожувала та обставина, що „богоотступные измѣнники Орликъ и съ ними многіе и до нынѣ въ области Салтана Турскаго живутъ“ та в звязку з турецькими плянами й замірами можуть і самі щось учинити шкідливого: „сѣченцы — пише Голіцин Скоропадському — не такъ за торговымъ промысломъ ходять, какъ за провѣдываніемъ о вѣстяхъ, чтобъ какую прелесть и шальварство учинить, и чаю, и веѣ оныя такого состоянія, и хотя уже имъ вѣрить Турская сторона и не будетъ, токмо пристерегать надобно..." Розуміє се і гетьман і прохає додати для охорони України ще російських військ, „чтобъ быть при немъ бригадѣ или полку къ прежнимъ въ прибавку, ибо воры измѣнники Орликъ и Петрикъ со веѣми такими жъ единомышленниками увѣдавъ, что при немъ полковъ мало обрѣтается, и Орликъ хочеть въ Чигиринѣ себя офундовать..."¹⁾.

Подіпшення в сих татарських відносинах було лише тимчасове. При кінці 1712 р. небезпека знов побільшала: треба знов стягнути війська на Україну задля зміцнення її охорони. Указом сенату від 14/XII 1712 р. призначають ся на український театр воєнних подій корпуси гр. Шереметева та адмірала Апраксина, для доповнення їх призначено солдат з залог, а на місце сих в залоги — взяти з ляндрміліції. Указом від 24/I

¹⁾ Факти з 1712 р. П. С. З. N. 2467. Судієнко, Матеріали 46, 204, 352—355. Доклади и приговори Сената II, 2, с. 390.

1713 р. цар сповіщає гетьмана Скоропадського, що „Турки не смотря съ стороны Нашей, по учиненному съ ними мирному трактату, во всемъ исполненіи, безъ всякой данной причины, оной миръ несправедливо нарушили и таки войну противъ насъ объявили“ і через те треба, щоб гетьман „съ Малороссійскими regimentу своего войсками были въ всякой къ походу готовности...“ По півнійшим диспозиціям „для охораненія Малороссійскихъ городовъ“ має стояти на р. Мерлі ген. Вайсбах з трома полками кавалерії та з трома українськими полками — Миргородським, Лубенським і Полтавським. Знов ріжні страхи перед Запорожцями приносили звістки, що Запорожцям „велѣно быть къ походу во всякой готовности“, що „Орликъ и Горленко намѣреваются въ Украину ворваться“. Через те вважалось конче потрібним мати під особливою увагою небезпечні місця, як наприклад Полтава „самый пограничный городъ къ Запорожью и всякіе опасности будутъ происходить, чего ради еще [в] вспоможеніе тому гарнизону и драгунскіе полки поставлены; ибо запорожцы, какъ объ нихъ слышно, весьма для всякихъ своевольствъ приходятъ и Татары около слободскихъ городовъ пребываютъ, переходя въ разныя мѣста...“¹⁾.

З таких прикладів — а їх можна було б набрати далеко більше — легко зрозуміти, що в воєнній охороні України брали велику участь і російські війська. Тому що козацькі полки посилено по інших місцевостях, в хвилину небезпеки для України отсих козацьких полків не знаходило ся під руками в потрібнім числі і треба було кликати і російську поміч.

Але се мало свою вигідну сторону для російського уряду: російські полки стояли на Україні для забезпечення вірності місцевої людности, утримувала сі полки українська людність, а коли се ставало важким і Українці скаржили ся на скрутні обставини, прохаючи полегкості, їм відповідали, що сі війська поставлено на Україні власне на користь їх самих — Українців²⁾.

Між тим утримання російських військ поставлених на Україні коштувало багато і було важке для місцевої людности. Вона бачила тут певний звязок з сею довгою та важкою шведською

¹⁾ Факти з 1713 р. П. С. З. Н. 2627, 2643. Барановъ, Опись, N. 245, 246. Бантышъ-Каменскій, Источники II, с. 274. Судіенко, Матеріали II, 376, 382, 451. Доклады и приговоры III. 1, с. 66, 70, 72, 131, 285, 301 і д.

²⁾ Бантышъ-Каменскій II, 160, 233, 234, 279. Судіенко II, 154.

війною, але мета російського уряду була далека та не дуже зрозуміла для місцевої людности і через те вона не знаходила для нових податкових тягарів розумного об'яснення.

Скарги на скрутні обставини та на нові тягарі починають ся дуже рано і тягнуть ся цілий час пановання Петра I. Ще ранійше, до Петра I, московському уряду доводило ся чути скарги на тягар податків, але тоді легко було, не вглубляючись більш детально в розслід причин, представляти се наслідком фінансового безладя та надужить української адміністрації. Дуже легко було у відповідь на сї скарги звернути увагу місцевого гетьманського уряду та рекомендувати певні зміни в фінансовій організації українського скарбу. Знали про се на місці, на Україні і через те систематично запевняли, що властиво нічого такого нема і що українському народови живеть ся добре. Наприклад, ніхто так, як Мазепа, не вмів відчувати бажань та натяків московського уряду і все він квапить ся довести до відомости московського уряду про зроблені полегкості. Таке саме ми бачимо і в відомій справі знесення аренди: уряд московський береть ся опікувати ся українською людністю й боронити її від утисків та податкових тягарів. Се було тим лекше, що хоч гетьман запевняв московський уряд в безпідставности скарг, але незадоволенне людности було трівке й прокидало ся від часу до часу яснійше¹⁾.

Як тільки виявили ся пляни Мазепи та надумали звернути ся з проклямаціями до української людности з роз'ясненням подій, зараз же виникла гадка підкреслити в сих проклямаціях царського уряду всі його добродійства для Українців: се була добра нагода показати українській людности ту велику різницю, яка існує між центральним царством і місцевим гетьманським урядом. „При семъ же объявляемъ, что извѣстно Намъ, Великому Государю, учинилось, что бывшій Гетманъ, хитростію своею, безъ Нашего Указа, аренды и многіе иные поборы наложилъ на Малороссійской народъ, будто на плату войску, а въ самомъ дѣлѣ ради обогащенія своего, и тѣ тягости повелѣваемъ мы нынѣ съ Малороссійскаго народа отставитъ“. Таж сама гадка, але в більш яскравім висловленню — се славна фраза пізнішого маніфеста від 9/XI 1708 р.: „ни единого пѣнзя въ казну нашу...“²⁾.

¹⁾ Костомаровъ, Мазепа, с. 17 (витяг з джерел). Бантышъ-Каменскій II, 5 - 14.

²⁾ Бантышъ-Каменскій II, 173, 192, 215, 230.

Сі гарні фрази та красномовні запевнення не зробили дійсність більш легкою. Обіцянка — „тѣ понесенныя трудности и убытки Нашего Царскаго Величества милостію за ваши къ Намъ вѣрныя службы награждены будутъ“ — поки що не принесла ніяких реальних полекшень, і не вважаючи на „особливу милость и призрѣніе“ жило ся на Україні в ті часи не легко. На скарги людности вже ранійше в відповіді було сказано, що „въ такомъ нынѣ съ непріятелемъ Нашимъ, королемъ шведскимъ, военномъ случаѣ, того весьма обойтись не возможно, и того ради надлежитъ вамъ, для общей государственной пользы (для которой Мы и персоны своей, принимая всякія трудности, не щадимъ), то снести и сею Нашею милостивою грамотою Васъ, вѣрнаго подданнаго Нашего, Гетмана и Кавалера, и все войско Запорожское и народъ Малороссійской обнадеживаемъ своею, царскаго Величества, неотмѣнною милостію“. Роки йшли, війна тягнулась далі, і десять літ пізнійше цар знов в відповідь на українські скарги та бажання полекшень нагадує, що „надлежитъ и Малороссійскому народу, яко вѣрнымъ Нашимъ подданнымъ, въ сіе военное время чинить всякое вспоможеніе...“¹⁾.

Такимъ „вспоможеніємъ“ української людности було поставчанне провіянту для російських полків, і се лягало важким тягарем на українську місцеву людність. Треба зауважити, що за браком певних відомостей та реєстрів людности не можна було триматись якогось постійного критерія в рівномірнім розкладі військ. Лишали ся тільки скарги та заяви місцевої людности, що сі військові відділи для неї важко утримувати, але таким заявам та скаргам не завсѣди давали віру. Ось, наприклад, як прийняв Бутурлін скаргу ченця Афанасія, городничого Печерського монастиря; той казав Бутурліну, що „всего три села и тѣ малолюдны, дворовъ со сто“, через те „прокормить солдатъ и лошадей, начальныхъ людей и солдатскихъ, ни по которому образу не возможно“. „И я, Государь мой, — пише Бутурлін Скоропадському, — не понялъ ему вѣры; и того-жъ числа писалъ изъ Смѣлаго Симбирского полку Подполковникъ, не нявъ вѣры, былъ самъ и смотрѣлъ сель и просить меня, что прокормиться солдатамъ и лошадямъ не возможно“. Таким чином, скарга була справедливою, але цікаве се недовіре, сі підозріння. Певно, не один лише Хв. Кочубей скаржив ся, що

¹⁾ Бятышъ-Каменскій II, 56—57, 279. Судієнко II, с. 62.

в його селах багато поставлено солдат і не один лише сей городничий Афанасій зустрічав від російських урядників недовіре до своїх скарг та заяв¹⁾).

Прохання зменшити контингент російських військ на Україні та разом з тим полекшити податковий тягар української людности починають ся дуже рано і через те Петр I вельми цікавить ся практикою утримання козацьких військ за попередніх гетьманів: які на се збирали ся з людности української податки та скільки всього збирало ся і видавало ся на сю ціль. І дійсно, для сього збирали ся відповідні відомости, але що військовий скарб не мав детально розробленої бухгалтерії, через те такі відомости не могли бути вповні докладними²⁾).

Коли після Подтави небезпека для України зменшила ся, Скоропадський звертаєть ся до царя з проханням вивести частину російських військ з України та зменшити тягар воєнної служби козацьких полків. „Для нынѣшняго разоренія Малороссійскаго краю, милосердствуюя Его Царское Величество объ ономъ, указалъ нѣнѣшнее дѣло войско увольнить отъ воинскаго походу, кромѣ развѣ самой крайней нужды, и то нѣкотораго числа, ко охраненію сего краю, по требованію случая“ — була відповідь на се прохання. Се було в 1709 р. На другий рік гетьман знов просить про се: вивести принаймні один російський полк з двох, яким призначено було завсѣди бути при нїм, гетьмані. „Изъ двухъ солдацкихъ полковъ, — відповідає Головкін — которые по указу Его Царскаго Величества нынѣ при Васъ, прикажите, Ваша Милость, для скудости въ Глуховѣ квартиръ и кормовъ быть въ Глуховѣ только одному, а другой разставитъ на квартиры въ окружныхъ близъ Глухова селѣхъ и деревняхъ, а въ Великороссійскіе города вывести нынѣ еще невозможно. Понеже хотя мирные договоры съ Туркомъ и подтверждены, однакожъ король Шведскій еще въ Бендерѣ и для того не есть безопасно“.

В 1714 р. на Україні був неврожай і гетьман, прохаючи зменшити війська російські на Україні, підкреслює отсю обставину. Ще весною пише про се гетьман Головкіну і той згоджуєть ся з гетьманом про потребу вивести російські війська

¹⁾ Судієнко II, 442. Матеріали Воєнно-Ученого Архива с. 790, 613.

²⁾ Бантышъ-Каменскій, Источники II, 230, 235, 295. Судієнко II, 163.

„съ квартиръ изъ Малой Россіи въ сіе лѣтнее время въ поле за недостаткомъ хлѣбнымъ у обывателей тамошнихъ“. Разом з тим Головкин сповіщає про се Шереметєва, щоб той „войско, подѣ командою его обрѣтающееся, съ квартиръ приказаль свестъ и стоять имѣ велѣль въ полѣ у Переясловля, у Чернигова и у Нѣжина и доволествовалъ ихъ нынѣ провіантомъ изъ магазейновъ в тыхъ городѣхъ обрѣтающихся“. Шереметєв пристає на се, „понеже уповаю, что нѣсколько мѣсяцевъ могутъ гварнизоннымъ провіантомъ прокормиться; и хотя въ конскихъ кормахъ и небезобидно будетъ обывателямъ, токмо того преминуть никоимъ образомъ невозможно и трудно“. Але обставини не змінили ся і в лѣтку й через те знов треба було випрошувати полєгкости для України, „объявляя о неурожаѣ въ Малой Россіи сего лѣта хлѣба озимаго и яроваго и что народъ отъ того горздо оскудѣль“. Гетьман прохав, щоб „изъ опредѣленія въ Малороссійскихъ городѣхъ полковъ Янбурскій да лейбъ-регіментъ расположить на квартирахъ въ Великороссійскихъ городѣхъ“, доводячи Голіцину та Головкину, що Україна і без того занадто обтяжена, але на сей раз бажанне гетьмана не словнено.

Одним з найбільш впливових діячів того часу був Меншіков і гетьман також звертаєть ся до нього, бажючи посередництва в сій справі. „Чтоже — пише Меншіков Скоропадському при кінці 1716 р. — изволите упоминать, чтобъ мнѣ Его Величества милость исходатайствовать, дабы меншее число въ Малой Россіи предѣ прошлымъ годомъ на станціяхъ было и я по возможности моей, елико возможно, радъ стараться и служить“.

Знов просить гетьман полєкшення весною 1717 р. і пише Головкину, „требуя облегченій Малороссійскаго народу отъ станцій Его Царскаго Величества полковъ драгунскихъ“. В 1718 р. з таким же проханнем звертаєть ся гетьман до царя, зацєвняючи, що „ежели тѣмъ всѣмъ полкамъ быть въ Малой Россіи, то Малороссійскіе жители вмѣстить оныхъ на квартирѣ и содержать, за нищетою своею, не могутъ и опасно, чтобъ отъ тѣсноты не учинилось какого между людьми поврежденія“. Подібне ж проханне в початку 1720 р. посилає гетьман з Карецьким „о выводѣ изъ Малой Россіи двухъ полковъ драгунскихъ и Мекленбурцовъ“. Дійсно, вивели з України Мекленбурців, але більшої полєгкости не зробили, і десять полків залишено на зиму „на винтеръ-квартирѣ“. Нарешті в 1722 р. гетьман знов просить у царя зменшення контінента розложених на Україні росій-

ських полків та переведення в Сівську провінцію одного з двох російських полків, що стоять при нім, гетьмані. На сі бажання Скоропадський отримав коротке „быть по старому“: се було останнє проханнє такого змісту від Скоропадського († 1722)¹⁾.

З сего всього легко бачити, що скарга на прикрий стан України та проханнє полегкості були звичайним рефреном в зносинах Скоропадського з царем. Через те і російські урядники дуже часто підкреслюють своє співчутє Українцям в зносинах своїх з гетьманом. „Истину къ тебѣ, Государю моему, пишу, отъ печали нигдѣ не уйду: жаль солдатъ, также равно и Малороссійскаго народа людей, а что дѣлать не знаю“ пише гетьману згаданий висше Бутурлін. „О Малороссіи я и самъ не по маду сожалѣю, что оная какъ въ квартирахъ, такъ и въ проѣздахъ не безъ тяготы имѣеть“ пише Голіцин. „Однакожь, видя всеконечную здѣшняго народа тяготу“ згоджуєть ся Шереметев з предложеннєм Скоропадського. Але з сих симпатій рідко коли виходило щось реальне. Коли гетьман запевняє, що Україна й без того обтяжена тягарами і треба з призначених російських полків вивести деякі з України в російські міста, гетьману відповідають, що се за пізно і вже не можна змінати затвердженої царем диспозиції військ. Та і взагалі в тодішніх умовах уся держава була занадто обтяжена важким тягарем утримання військ і через те і не дуже то було можливо взагалі робити полегкості одній країні перед другою. „Кіевская губернія — відповідає якось Голіцин Скоропадському — нынѣшнимъ расположеніемъ и сугубо отягчена... и въ пропорціи тую тягость Кіевская губернія больше Малороссіи поднесеть“. Коли всі країни однаково обтяжені тягарем утримання військ, то не можна робити полегкості для одної на кошт иньших: як тільки виведено з якої небудь місцевості певний відділ війська, зараз же на його місце присилають такий же иньший; так само і провіант, що збірив ся для певного полка, з його відходом збираєть ся на иньший, і полегкості в тім ніякої нема. Висше було занотовано, як Головкін дозволив дати козакам провіант з провіантських запасів в Каменнім Затоні, але „съ такою кондицією“, що все має бути потім звернено козаками: се добрий зразок тодішніх умов та обставин²⁾.

¹⁾ Бантышъ Каменскій II, 234, 279, 283, 288—9, 314. Судієнко II, 61, 154, 238, 260, 270, 287, 295, 400, 456. Матеріали Военно-Ученого Архива 771, II. С. З. N. 3990.

²⁾ Судієнко 61, 62, 192, 295, 400, 442. Матеріали 606, 612, 622.

Скаржив ся якось Хв. Кочубей, що в його селах багато поставлено солдат і се тяжко для людности: „нынї де вь селї ихъ Ярославцї стоить солдатъ 43 и маорская квартира, кромї лошадей государевыхъ и офицерскихъ, отъ чего во всїхъ маєностяхъ его, также и отъ того, что вь селї Ярославцї, которое на трактї стоить, поставлена почта и отъ пяти полковъ: Миргородского, Полтавского, Гадяцкого, Лубенского и Прилуцкого, отъ которыхъ влучіе всякіе люди берутъ подводы, чинится разореніе“. Скаржили ся й инші; дійсно виявило ся, що „три села, дворовъ со сто“ не можуть витримати пів-батальона, або що в Чигирин-Дубровській сотні „ни по которому образу пятисотнаго числа обыватели прокормить не могутъ“, або, нарешті, для Переяславського полку „не безъ тягости полтора регимента и господинъ генераль Рень со штабомъ“. В кождім випадку можна було запевняти, що „жители вмїстить оныхъ на квартирї и содержать за нищетою своею не могутъ“, але для сього не було певного критерія. Треба було знати взагалї платежні сили української людности, про се і хотїв конче довідати ся царський уряд. Але треба було знати число людности по окремим місцевостям, для рівномірного подїлу військових віддїлів по окремим сотням та селам; треба було, таким чином, зробити перепись української людности взагалї, а поки сього не було, підрахунки людности та військ могли бути тільки приблизними. Російські урядники не раз підкреслювали, щоб розклад військ був рівномірний та „одни передъ другими отягчены не были“, але все ж таки сього не завсїди було можливо устерегти і не один лише генеральний судя Туранський мав охоту визволити себе як „такую почтенную особу“ від податків та обовязків¹⁾.

При таких обставинах розкласти справедливо та рівномірно по українським сотням і селам 10 полків не дуже то було легко. Нераз російським урядникам приходило ся просто складатись на гетьмана, деж нарешті поставити той або иньший батальон, коли в сїй сотні і без того вже стоїть багато, та несе спеціальні обовязки і так далї. „И я прошу Ваше, Государя моего, Превосходительство, гдї мнї благоводите милость ваша поставитъ половину отъ того батальона солдатъ, также и лоша-

¹⁾ Бантышъ-Каменскій II, 264, 283. Судіенко, 393, 442, 457, 506 — 508. Матеріали, 613.

дей ...жалъ солдатъ, также равно и Малороссійскаго народа людей, а что дѣлать, не знаю...“¹⁾.

Не легше було гетьману: з одного боку незадоволенне царя Петра I та його всемогучих помічників, з другого боку скарги української людности. Гетьмана питають, де поставити який небудь новоприведений полк, у нього просять розпоряджень, щоб збирати на сей полк провіант з місцевої людности, а гетьман знає, що всім вже приходиться ся скрутно від сих „порціоновъ и раціоновъ“, а всеж таки треба якось полагодити. Від часу до часу виявляють ся спірні питання і їх якось треба порішити, щоб не дуже було неприємно російським урядникам та командирам і не дуже важко для місцевої людности. Ось, наприклад, 3 полки драгунські йдуть з України до Ладоги; на який час треба їм з місцевої людности, де вони стояли, взяти провіант на дорогу? чи взяти замість того гроші з людности? Кн. Трубецький, певно, обстоює драгунські інтереси, і треба се якось полагодити, щоб не дуже то було важко для Українців. А то ще доведеть ся мати справу з досить рішучим командиром, як, наприклад, генерал Рен: „доношу Вашей Ясновельможности, что уже мы такой провіантъ и сами собирать, если совершенно онаго Вельможность Ваша по своимъ указамъ выдавать не поведите, будемъ...“ пише сей командир гетьману Скоропадському²⁾.

Не мало клопоту було з такими командирами і з иньших причин. Порціони та раціони брали собі разом з полком і командири; та ось тут на сім ґрунті в більш детальнім підрахованню, щб йде полковникам та командирам російських військ, завсіди виходили непорозуміння та суперечки: одна сторона хотіла більше собі привернути, друга не хотіла давати і скаргила ся на се українським урядникам. А що військові російські урядники мали добрі апетити, на се багато прикладів. Ось, наприклад, генерал Вайсбах. Треба було йому перейти в Ніжині з одного двора в иньший і він просить у гетьмана, „чтобъ во время переѣзду съ двора на дворъ изволилъ приказать въ людяхъ и въ лошадяхъ вспоможеніе учинить“. Призначено було Вайсбаху двір для мешкання, але той був ним дуже незадоволений: „въ собственную мою квартиру показанъ такой невыгодный дворъ, въ которомъ не токмо стаенъ для коней, но ниже кухни и погребъ не обрѣтало ся, и не довольно было такового

¹⁾ Судієнко с. 442.

²⁾ Судієнко с. 393, 450, 455, 499, 500. Матеріали 606, 622.

двора не точію генералу командуєму, но ни полковнику подь командою у онаго обрѣтающемуся“. Разом з тим Вайсбах згадує про своє попереднє мешканнє в Смоленську — „который домъ не точію двоекратно, но и троекратно выгодые сего дома по-коюми былъ; и во время моей въ Смоленскѣ на квартирѣ бытности давано было для топленія оныхъ покоевъ и для прочихъ нуждъ сторожей по четыре человекъ, и всегда при квартирѣ моей по двѣ лошади для возки воды на кухню обрѣтало ся, и дровъ на всякій день по десяти возъ (кромѣ тыхъ, которые для варенія пива употреблены были) присылало ся“. Теж саме хоче мати теперъ Вайсбах і в Лубнях. Подібним же чином і доктор Фрезар, „который при армейскихъ полкахъ обрѣтается“, скаржив ся через Голіцина Скоропадському: мешкання не давали йому цілий місяць та і потім „квартира ему отведена весьма мизерная“, і раціонів він не одбирав, як слід би було, і сіна треба йому на тридцять коней, і так далі. Цікавіше всього, що се віддячував Голіцин на український кошт лікаря за те, що той його, Голіцина, „въ приключившейся его болѣзни чрезъ два года лечилъ, отъ чего не малую пользу“ мав Голіцин для свого здоровля. Вдячний Голіцин не забув і аптекаря, „понеже они мнѣ въ лѣченіи нѣкоторую свою доказали добродѣтель“. Се було дуже вигідно — чужим коштом відплачувати лікаря та аптекаря, і робив се певно не один лише Голіцин. Кождий урядник, приїхавши на службу в Україну, починав ви-торговувати собі лїпше мешканнє, більше слуг, раціонів, дров, фуражу і так далі. Петр Савелов хоче мати фураж на 30 коней і просить про се гетьмана Скоропадського. Приїхав на Україну „гетьман волоскій Никулча“ і звернув ся з проханнем до Шереметєва, той в свій черед пише до гетьмана: изволите оному господину приказать въ Малороссійскихъ городѣхъ отвезть квартиру и всякое довольство показать, такожъ и для его лошадей какое село или деревню опредѣлить до предбудущаго Царскаго Величества указу“. Але гетьман волоський показав ся неспокійною та непрямною людиною і Скоропадському доведо ся скаржити ся на Никулчу Шереметєву, що сей гетьман волоський „во отведенной ему квартирѣ Кіевскаго полку со обывателей многіе запросы требуетъ, котораго по счету состоитъ на мѣсяць около 60 рублей“, а крім того „держитъ людей за карауломъ“. На сей раз Шереметєв згоджуєть ся з вказівками та увагами Скоропадського і не дуже боронить інтереси волоського гетьмана¹⁾.

¹⁾ Судієнко сс. 78, 79, 85, 361, 366, 445, 462, 475, 478.

Непорозуміння виходили взагалі на ґрунті утримання полків: як розуміти порціони та раціони? В утриманні полків усе підраховувалося на порціони та раціони: їх рахували по числу солдат та коней і на кожний з них порціонів і раціонів припадала певна міра провіанту для людей і сіна для коней. Але в деталях було дуже багато неясного і через те, вимагаючи з людної нові податки, вимагаючи більш порціонів, ніж се виходило б по числу солдат, разом з тим ширше толкували се розумінне порціонів, вимагаючи на кожний більш, ніж то бувало звичайно. Таким чином коли місцева людність привозила в полк або батальйон певну міру збіжа або сіна, скільки виходило б на всі ті порціони або раціони, полкові або батальйонні командири не хотіли того приймати, запевняючи, що треба по справедливому підрахунку порціонів або раціонів привезти того далеко більше. Розуміть ся, виходили сварки і суперечки, не обходило ся іноді і без „жестокого бою“. Висшою інстанцією був для покритивджених гетьман і йому приходило ся лагодити такі справи з російськими генералами та уставляти дійсний розмір раціонів і порціонів. Доходило се іноді й до царя. Так, наприклад, Скоропадський не міг порозумітись в такій справі з генералом Вайсбахом і звернув ся до царя. Богато про що приходило ся умовитись: скільки давати на день драгунам, чи давати і на пісні дні так звані „мясняя деньги“, чи давати сіно на вагу, як раніше було, чи возами, як хотів Вайсбах. З „мясними деньгами“ взагалі виходило непорозумінне, хто має давати, чи місцева людність, чи уряд, комісаріят, збираючи сам по губерніям отсі „мясняя деньги“¹⁾.

Сі несправедливі вимоги в відбиранні провіанту приймають різні форми і непорозуміння виходять дуже різнородні. То офіцери хочуть мати від людної, де стоять з полком, свічки і вимагають їх від своїх хозіяв; то беруть собі для уживання без дозволу „у господарей по квартирамъ господарскіе постели, кожухи, подушки“; то скаржать ся на сіно, що воно „толсто-билое и некорыстное“ і вимагають далеко більше, ніж заведено; для вікса надумують новий гарнець, яких в московський че-

¹⁾ Мясняя деньги — П. С. З. N. 2642. Бантышъ-Каменскій, с. 288, 489 — свічки. Бантышъ-Каменскій, с. 265, 293 — сіно. Бантышъ-Каменскій, с. 264, 288, 293, 326. Судіенко, с. 479 — овес. Бантышъ-Каменскій, с. 264, 283 — дрова. Судіенко с. 480, 497.

тверик увійде вісім, тоді як звичайних „орліоних“ гарнців в той же московський четверик „вміщається тилко пять зь малимъ лишкомъ“. Виходили також непорозуміння і з постачаннем дров на полки: чи „дрова здѣшнимъ обывателямъ въ лагери возить, или за тые деньги платить“, і скільки давати дров на кожду рацію. Нарешті генерали і командири вимагають від людно-сти сторожів до своїх мешкань¹⁾. Богато і дечого иньшого. Підіймаєть ся на місці суперечка, переносять її далі до гетьмана, а той мусить вже сам полагодити ся з російськими урядниками та генералами або перенести справу до царя, просячи у нього оборони від таких вимог та безпокійних людей, як генерал Вайсбах²⁾.

Одним з спірних питань була справа порціонів на відсутних. Коли з полку певне число солдат відпущено до дому чи післано в инше місто, чи треба також давати провіянт на відсутних, чи не повинно б навпаки сей провіянт звертати або підраховувати на далі? Легко зрозуміти, що се можна було толкувати на два способи, і кожда з двох сторін — українська людність і військові урядники — придержувала ся та боронила своє, користне для себе толкованне. Знов знаходимо тут ми і генерала Вайсбаха: „которые драгуны отпушены были въ дома, порціоны ихъ брали въ магазейнъ и послѣ по ордеру отъ Превосходительнаго Генерала-Лейтенанта фонъ Вайсбаха велѣно тѣ порціоны роздать драгунамъ, которые явились изъ домовъ своихъ“. Скоропадський хотів був се заборонити, щоб не давали провіянту на відсутних солдатів та офіцерів, але Шереметев відрадив се робити. Доходила ся справа і до самого царя³⁾.

В спеціальних умовах шведської війни, коли воєнні події розвивали ся одночасово в кількох віддалених одна від другої місцевостях, коли треба було тримати війська нараз в прибалтійських краях, в Польщі, в Україні, на Поволжю, дуже часто приходило ся пересувати війська з одного місця на инше місце, міняти їх по ріжним театрам війни. Часто міняли ся російські війська на Україні, багато їх переходило через Україну. Легко зрозуміти, що переходи військ російських лягали важким тягаром на місцеву українську людність й часто викликали скарги. „Убытки отъ маршируючихъ полковъ“, шко-

¹⁾ Судієнко, с. 473—480. Бантышъ-Каменскій, с. 288, пор. про кн. Трубецкого Бантышъ-Каменскій, с. 293. Судієнко, с. 497—501.

²⁾ Бантышъ-Каменскій II, 265. Судієнко 403, 486.

ды „отъ переходовъ войскъ“ — се часті теми скарг та прохань. Переходячи через Україну, російські війська часто поводять ся зле з місцевою людністю, самовільно займають собі для мешкання доми та двори, вимагають провіант, беруть для перевозу коней та иноді зовсім не вертають, толочать сіно й збіже, беруть без заплати сіно та овес для драгунських коней і таке иньше. Знов приходить ся шукати оборони у гетьмана, а той звертаєть ся в свій черед до російських генералів за відповідними роспорядженнями. Царський уряд пише укази „о нечиненіи обидъ малороссійскимъ людямъ“ і Головкін рекомендує „для страху всеѣмъ по городамъ и мѣстечкамъ, гдѣ примонно по проѣзжимъ дорогамъ прибить на стѣнахъ“; з свого боку генерали наказують „онимъ полкамъ маршъ до назначенныхъ мѣстъ имѣти смирно безъ всякихъ самовольныхъ хищеній“, „въ показанныхъ мѣстахъ скромно стоять и указной провіантъ безъ вымысловъ получать, не чиня обывателямъ обидъ“¹⁾.

Велике значінне тоді мала так звана „подводная повинность“: війська переходили з одного місця на иньше, треба було перевозити за полками військове майно, з Москви пересілали воєнні запаси, нарешті з ріжними дорученнями та розпорядженнями посилав уряд усюди ріжних комісарів та гонців: всім сим людям треба було постачати підводи та везти їх з одного місця до слідуячого. Легко зрозуміти, що се давало привід до ріжних несправедливих вимог, надужить і суперечок. Вимагали коней і ті, кому сього властиво не треба було давати, вимагали більше коней, ніж слідувало, коней доїхавши до місця не звертали, нарешті зле з ними поводили ся і тим робили велику шкоду господарям. „Подводная повинность“ дуже часто згадуєть ся в листах того часу, про тяжкі її умови згадують прохання та скарги до гетьмана і Скоропадський просить полегкості у царя. Се остільки був для всеї української людности загальний та неприємний тягар, що в перших же проханнях гетьмана Скоропадського ми знаходимо згадки і про подводну повинність: в Рішетилівських, наприклад, статях 1709 р. сьому призначено спеціальний § 14, а відповідь царя рішає, що давати підводи треба лише тим, хто має спеціальні на се дозволи від відповідних урядників. Але се не дуже то помогло і знов указ царський з 11/3 1710 р. приказує всім, „проѣзжая

¹⁾ Бантышъ-Каменскій II, 56, 263, 265, 314. Судієнко, 154, 228, 401, 450, 490, 497. Матеріали, 618.

въ тыхъ Нашихъ Малоросіійскихъ городѣхъ, въ мѣстечкахъ и селѣхъ и по дорогамъ людей и подводъ нигдѣ самовольно не брать и никому никакова насилія и обидъ не чинить, а имать лошади въ подводы въ городѣхъ и въ мѣстечкахъ и въ селѣхъ и въ деревняхъ у войтовъ и урядниковъ, и на почтовыхъ станціяхъ у почтарей, показывая Наши, царскаго Величества, указы и подорожныя, сколько въ тыхъ подорожнихъ будетъ писано, а сверхъ указаго числа... подводъ никому нигдѣ отнюдь не имать...". Але надужитя в сій сфері були о стільки росповсюднені, о стільки важко було з ними бороти ся, що сі заборони треба було кілька разів повтаряти з малим, здасть ся, успіхом. Гетьман знов просить заборонити надужитя з підводами в 1716, 1718, 1722 р. і нарешті прохає царя зрівняти Україну в постачанню підвод з Великоросією та запровадити на Україні тіж самі умови і норми, як і там, в Великоросії. Цар на се згоджуєть ся: „платить такъ, какъ во всемъ Государствѣ платять, и насильно не брать“. На сім питанне про „подводную повинность“ поки що й закінчило ся¹⁾.

Постачанне підвод, провіанту на солдат, м'ясних денег, сіна та вівса для коней, дров, нарешті мешкань — се все обовязки місцевої людности в звязку з перебуваннем російських військ на Україні. Позатим людність українська несла ще видатки на війну — людьми, грошами і працею, наприклад, коло збудовання нових та поправлення давніх фортець. Легко уявити собі, яким важким тягарем се все лягало на українську людність і як пригнічувало без того вже обтяжених податками мешканців кожде — незначне здавало ся б з окрема — побільшенне податків, иньше толкованне розміру порціонів та раціонів, або збільшенне норми хліба для кожного солдата. Людність реагувала на се скаргами до гетьмана, тому приходило ся умовляти ся про се з російськими військовими командирами і генералами. А тут ще одна обставина: кождий вищий урядник вважав себе цілком незалежним від гетьманського уряду, не звертав уваги на вказівки і роз'яснення української старшини і не признавав значіння установленної практики: починав по своїому заводити нові порядки та по новому толкувати, здасть ся, вже роз'яснені норми і приписи. Треба було з такими новаторами починати з початку. „А любо и теперь — мелянхолічно пише гетьман царю — за прибытіємъ новаго коман-

¹⁾ Бантышъ Каменскій 11, 235, 263, 265, 279, 281, 314.

дира господина генерала-лейтенанта князя Трубецкого, надѣяли ся, же надъ помянутое Монаршее Вашего Величества Украинѣ состоявшееся опредѣленіе жадной не будетъ новости, але тая надежда мене омиліла: ибо онъ, господинъ генераль-лейтенантъ, чего передъ симъ не было, то теперъ установилъ¹⁾. А такимъ безпокійнимъ адміністраторомъ був на Україні не одинъ лише кн. Трубецкой або ген. Вайсбах.

---

¹⁾ Бятышъ-Каменскій 11, 293.

025

ПРОВЕРЕНО
С/Ф. 19. 87

рл
23032

м 215032

Грушевський Ол.

Розквартированне рос.
полків